

Kako razumeti študente z disleksijo in kako jim pomagati?

Priročnik za visokošolske ustanove

Avtor Brid Clancy na podlagi Clodagh McCarthy-jeve raziskave »Disleksija v visokoškolskem študiju« po naročilu AHEAD.

Za AHEAD Clodagh McCarthy

Avtor: Brid Clancy

Naslov izvirnika: Supporting students with Dyslexia

A Guide for Institutions of Further and Higher Education

ISBN 1-899951-113

Izdala: Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje, združenje za izobraževanje in družbeno vključenost

Poljanska 6, SI-1000 Ljubljana

Urednica slovenske izdaje: Dušana Findeisen, Ljubljana 2007

Vsebina

Predgovor	3
Uvod	5
1. Kaj je disleksija?	6
2. Disleksija in izobraževalno okolje	8
2.1. Spomin	8
2.2. Branje	8
2.3. Pisanje	9
2.4. Črkovanje	9
2.5. Pisava	10
2.6. Matematika	10
2.7. Strukturiranje	11
2.8. Govor	11
3. Snemanje in ocenjevanje disleksije	13
3.1. Zakaj je potrebno prepoznati disleksijo?	13
3.2. Tri faze v postopku prepoznavanja disleksije	13
3.2.1. Predocenjevanje in snemanje	13
3.2.2. Zunanje ocenjevanje	15
3.2.3. Interpretiranje ugotovitev in prepoznavanje potreb	16
4. Kako postopati s študenti z disleksijo?	18
4.1. Predavanja	18
4.2. Bralne naloge	19
4.3. Pisne naloge	20
4.4. Dajanje povratnih informacij o nalogah	20
4.5. Priprava študentov na izpite	21
4.6. Prilagajanje izpitov	22
5. Še nekaj informacij	24
5.1. Literatura in viri	24
5.2. Viri in raziskave	24
6. Dodatek: Dušana Findeisen : Kdo se boji disleksije?	25
6.1. Povzetek: Kdo se boji disleksije?	25
6.2. Izpoved disleksika	25

6.3.	Oprelitev disleksije.....	27
6.4.	Prepoznavanje disleksije in ocenjevanje disleksičnosti	28
6.5.	Pomoč osebam z disleksijo	30
6.6.	Sklepna misel.....	31
6.7.	Literatura.....	31

Predgovor

Med nami je veliko disleksikov. Največkrat niti ne vemo, da imajo težave. Morda se nam zdijo zgolj drugačni, iskrevi, morda imajo nenavadno veliko domišljije, nenavadne sposobnosti. Izmislijo si nenavadne rešitve problemov. Za nekatere reči imajo poseben dar. Občutljivi so za razmerja med ljudmi, v odnosih z njimi zmeraj iščejo prave besede. Velikokrat so tihi, neopazni. Včasih so izjemno dobri govorniki, pa toliko slabši pisci. Včasih spet z naporom povezujejo misli in se zdijo zmedeni, odsotni. Tudi med seboj so si zelo različni. V čem je tedaj njihova posebnost, kaj so njihove prednosti in kje imajo težave? Kako jim lahko pomagamo?

Kakšen je jezik čustev, kakšen je jezik književnosti? Oba sta polna energije in strasti. Kakšen je političen, etastičen, strokoven jezik? V teh jezikih ali diskurzih je vse polno konvencij. Znaki, besede obstajajo. Obstajajo sami zase, toda kakšen je njihov pomen? Kdor si izmisli znake, si hkrati izmisli tudi njihov pomen.

Kako prav dojeti pomen znakov, pomen besed, ki si so ga izmislili drugi? V tem je pogosto temeljna težava disleksikov. Včasih je njihova težava tudi v tem, kako slišati in razlikovati glasove, ki sestavljajo znak, ali kako v celoti prebrati zapis znaka, ali kako prebrati besedo. Tudi to dejstvo vpliva na dojetje pomena znaka. *Disleksija najpogosteje ovira dojetje in uporabo jezika.*

Disleksijo, oziroma posebne učne težave, tiste, ki niso povezane s splošnimi intelektualnimi sposobnostmi, lahko odkrijemo pri različnih starostih. Zahvaljujoč strokovnjakom predvsem iz *Svetovalnega centra za otroke, mladostnike in starše v Ljubljani*, v Sloveniji marsikaj vemo o disleksiji otrok. Tudi osnovnošolski učitelji so deležni izobraževanja, ki jih navede na prepoznavanje disleksije pri otrocih.

Prav malo pa je bilo doslej storjenega na področju disleksije odraslih, četudi je disleksija pomembna ovira pri študiju, v poklicnem in socialnem življenju odraslih. Tisti, ki imajo srečo, da jo uspešno kompenzirajo, tako da z veliko iskanja in truda sami odkrijejo učne in druge načine, so redki. Tisti, ki zvedo, da je disleksija lahko tudi velik dar, ki ga je treba tako kot vse druge darove negovati, so še redkejši. Zakaj bi z vso silo poskušali, da disleksične osebe postanejo podobne vsem drugim, ko pa nosijo v sebi posebne darove, ki jih je moč uporabiti, še posebej zdaj, ko tako zelo poudarjamo pomen izvirnosti.

Ta priročnik je nastal na temelju raziskovalnega poročila avtorja Brid Clansy-ja »*Disleksija v visokošolskem študiju*« po naročilu *AHEAD Education Press* v Dublinu. Ta založba, ki pripada »Društvu za dostopnost visokošolskega študija, dostopnost in invalidnost«, nam je velikodušno odstopila pravice, za kar se ji posebej zahvaljujemo. Naša zahvala pa gre tudi irskim kolegom iz organizacije NALA za pospeševanje funkcionalne pismenosti in drugim iz projekta FORWARD v okviru programa Socrates - Grundtwig, ki ga usklajuje VOX, norveški nacionalni inštitut za izobraževanje odraslih.

V želji, da slovenskim bralcem približamo *vprašanje disleksije pri odraslih*, dodajamo temu priročniku še besedilo avtorice Dušane Findeisen z naslovom »Kdo se boji disleksije«. Besedilo temelji na njeni študiji o značilnostih disleksije, ki jo je naročilo Ministrstvo za znanost, šolstvo in šport, Filozofska fakulteta, Oddelek za izobraževanje odraslih. Raziskava se je nanašala tudi na vprašanja skotopične občutljivosti, katere obravnava je del metode IRLLEN.

Skotopična občutljivost lahko spremlja disleksijo in včasih je branje disleksikov uspešnejše, če uporabljajo posebne barvne folije, ki jih priporočajo avtorji te metode. To nekaterim pomaga, da berejo dlje in z manj napora. Četudi ni znanstvenih razlag, zakaj in kdaj metoda IRLLEN pomaga, pa je vendarle dobro vedeti, da obstajajo inštituti IRLLEN, ki se s tem vprašanjem poglobljeno ukvarjajo in kamor se je moč zateči po pomoč. Zdaj imamo takšen inštitut tudi v Ljubljani (Inštitut za disleksijo).

Raziskava OECD-ja o funkcionalni pismenosti, ki jo je vodila Ester Možina na Andragoškem centru Slovenije, je pokazala visoko stopnjo nepismenosti v Sloveniji. Med funkcionalno nepismenimi pa srečujemo vrsto disleksikov. Prav tako se prenekateri disleksik zaradi nerazumevanja okolja znajde med nezaposlenimi, zaporniki ali prestopniki. Tisti, ki so imeli srečo, da jih je okolje podpiralo ali so sami dovolj zgodaj odkrili učne strategije, ki so jim pisane na kožo, so se prebili do visokošolskega študija ali celo do poklica, v katerem disleksija ni več težava, marveč poseben dar.

Kako prepoznati disleksijo pri visokošolskih študentih, kako jo ločiti od čustvenih in drugih težav in kako postopati z disleksičnimi študenti, prikaže ta priročnik. Visokošolski učitelji in osebje lahko veliko pripomoremo k negovanju tega daru. Ta priročnik govori o tem, kako to lahko storimo.

Urednica

Uvod

2 - 4 % prebivalcev ima disleksijo. Med študenti višjih in visokih šol, pri katerih so bile ugotovljene različne hibe, pa je disleksikov več kot 30 %. Ta delež se z leta v leto povečuje. Raziskave kažejo, da se takšni študenti vpišejo predvsem na filozofsko fakulteto, na slikarsko akademijo, na igralsko akademijo, fakulteto za arhitekturo in v šole za oblikovanje. To nedvomno narekuje rabo drugačnih, spremenjenih učnih metod pa tudi trud za boljše in bolj razprostranjeno razumevanje disleksije. Čeravno se število študentov z disleksijo na višjih in visokih šolah povečuje, številni učitelji in drugi tam zaposleni, ne vedo, kaj disleksija je in kaj pomeni. Brez razumevanja tega pojava in brez primernih učnih metod pa se študenti z disleksijo nemalokrat počutijo kot privesek visokošolskega sistema.

S tem priročnikom želimo popraviti zmotne poglede na disleksijo. Najprej podamo pregled vzrokov in značilnosti disleksije, opozorimo na to, kako lahko učitelji upoštevajo učni slog disleksičnih študentov. V poglavju o ugotavljanju in ocenjevanju disleksije poudarimo, kako pomembno je testirati za disleksijo študente, še posebej tiste, pri katerih smo zaznali učne težave. V tem poglavju boste našli tudi kratko razlago korakov in težav, ki jih navadno razkrije že običajni postopek prepoznavanja disleksije.

Upamo, da bo ta prijazen in preprost priročnik v pomoč osebju in učiteljem, ki so redno v stiku s študenti, t.j. predstojnikom oddelkov, predavateljem, mentorjem, svetovalcem in osebju, ki je na nekaterih visokih šolah na razpolago študentom, da jim nudi oporo pri učenju.

1. Kaj je disleksija?

Ko slišimo besedo *disleksija*, nemara najprej pomislimo na nekoga, ki ima težave z branjem. Toda to, ali samo to, še ni disleksija! V Mednarodnem društvu za disleksijo so leta 1996 ta pojav takole opredelili:

»(...) to je težava, ki nastane v nekaterih družinah in sicer na nevrološki podlagi.

Osebe z disleksijo imajo različno močno izražene težave z obvladovanjem in predelavo jezikovnih informacij, pa tudi z dojemanjem jezikovnih sporočil in z besednim izražanjem. Težave občutijo tudi, ko predelujejo glasove, berejo, pišejo, črkujejo besede in lahko tudi pri aritmetiki.«

Četudi se pri nekaterih disleksija kaže kot zmanjšana zmožnost branja, jo lahko pri različnih ljudeh spremljajo tudi številni drugi znaki, odvisno pač od človeka. Govorimo o *sindromu disleksije*. Beseda *disleksija* vsebuje grško predpono *dis*, kar pomeni *slab* in samostalnik *lexis*, kar pomeni govor, beseda ali stavek. Tako beseda disleksija označuje splošne težave, ki jih ima nekdo z jezikom. Osebe z disleksijo občutijo težave pri prepoznavanju, rabi, črkovanju in izgovoru besed, občasno tudi pri rabi matematičnih simbolov. To vodi v pahljačo učnih težav tudi pri študentih višjih in visokih šol in odraslih, ki se tu dopolnilno izobražujejo.

Mnogi, ki disleksije ne poznajo, včasih pomislijo, da do takšnih težav prihaja zato, ker disleksiki niso bistri. To pa nikakor ne drži. Disleksijo namreč največkrat odkrijemo pri ljudeh, katerih intelektualne in ustvarjalne moči so dosti večje od ravni njihovih besedilnih in računskih spretnosti.

Ker je disleksija nevrološko stanje, je v povezavi z načinom, kako uporabljamo možganski polobli. Disleksiki bolj slabo vključujejo levo možgansko poloblo, tisti del torej, ki nadzoruje govor in predelavo jezika, pa tudi analitično mišljenje in miselno zaporedje. Zdi se, da bolj razvijejo funkcije desne možganske poloble, ki nadzoruje vidne in prostorske funkcije. Tako se tedaj ne bi smeli čuditi, da so pri mnogih osebah z disleksijo praktične in vidne spretnosti, lateralno mišljenje in spretnosti potrebne za reševanje problemov, pa tudi občutek za glasbo in umetnost izrazito močno razviti.

Posledica šibkosti leve možganske poloble so težavno zaznavanje, razumevanje, predelovanje ter ubesedenje glasov. Izsledki raziskav kažejo, da je prav v tej preglavici iskati temeljni vzrok disleksije. Če se zavedamo posameznih glasov (fonemov) v besedah, jih zaznamo, o njih razmišljamo in jih izgovorimo. Vse te spretnosti potrebujemo zato, da lahko beremo. Če pri otroku takšne spretnosti niso dovolj razvite, se lahko zgodi, da bo teže bral in bo to zanj pomenilo začetek težav s pismenostjo, ali vsaj tistih tovrstnih težav, ki jih povezujemo z disleksijo.

Disleksija ni odvisna od starosti, spola, rase ali družbeno-ekonomskega položaja. Še več, osebe imajo disleksijo vse življenje, pri čemer se posebne učne težave pokažejo pri različnih starostih. Disleksija prizadene tako moške kot ženske, četudi je bilo z mednarodnimi raziskavami dokazano, da disleksija pesti do štirikrat več moških kot žensk. Vrhu tega je

disleksija pogosto dedna. Verjetnost, da se bo disleksija pojavila pri nekom, ki ima sorodnika z disleksijo, je tako kar osemkrat večja, kot pri tistih, ki ga nimajo.

2. Disleksija in izobraževalno okolje

Četudi so posamezni primeri disleksije dokaj različni, pa lahko trdimo, da imajo veliko oseb z disleksijo težave na naslednjih področjih:

- spomin;
- branje;
- pisanje;
- črkovanje;
- pisava;
- matematika;
- strukturiranje;
- govor.

2.1. Spomin

Skorajda vse glavne značilnosti disleksije so v povezavi s slabim kratkoročnim spominom. Tako osebe z disleksijo s težavo:

- priključijo v spomin urnike, enačbe, preproste številčne podatke;
- pomnijo ponavljajoče se zveze črk in besednih glasov, kar je še posebej težavno, denimo, v angleškem ali danskem jeziku (op. prev.);
- pomnijo, kje so ostali pri računanju;
- razumejo daljše besedilo.

Študenti višjih in visokih šol, ki imajo disleksijo, še posebej obremenjujejo kratkoročni spomin, saj naj bi si z branjem učbenikov, pri predavanjih, med študijem in za izpit zapomnili številna dejstva. Včasih se zgubijo pri branju in potrebovali bi več časa, da bi lahko dojeli pomen besedila. Tudi zapisovanje predavanj je lahko zanje trd oreh, saj morajo hkrati poslušati, izbrati najpomembnejše misli in dejstva, jih spraviti v okrajšave. Morajo se spomniti, kako se črkujejo ključne besede in pojmi, ki jih tako zapišejo. Če ima študent disleksijo in je njegov kratkoročni spomin prizadet, so vse te naloge zanj lahko dokaj težavne.

2.2. Branje

Osebe z disleksijo imajo včasih težave z/s:

- branjem na glas;
- luščenjem pomenske strukture;
- pozornim branjem;
- dojetjem smisla pisnega gradiva;

- razumevanjem besedila;
- miselno osredotočenostjo;
- pregledovanjem besedila in odkrivanjem napak;
- izgovorom nepoznanih besed;
- običajnim hitrim branjem.

Mnogi študenti z disleksijo imajo bralne težave zato, ker ne prepoznajo dovolj hitro besed. Tako včasih napačno preberejo in/ali pogosto izpustijo besedo. Tovrstne težave se še povečajo, če morajo brati naglas ali če so kako drugače obremenjeni in napeti. Razumljivo je, da jim je glasno branje težko, da jih je strah, tako kot jih je strah, če morajo nastopiti pred skupino. Pogosto morajo besedilo prebrati večkrat, da lahko vsebino povsem razumejo.

2.3. Pisanje

Kadar so zaradi disleksije spretnosti pisanja pri nekom prizadete, tedaj ima lahko težave s/z:

- pisanjem pri običajni in enakomerni hitrosti;
- vključevanjem in razlikovanjem funkcij besed kot so denimo *kod / kot*, če piše pod obremenitvijo;
- uporabo različnega besedišča;
- nepravilno rabo velikih črk sredi besede;
- strnjenim izražanjem ustreznih misli;
- uporabo slovničnih pravil;
- rabo pravilne stavčne stave, ker se izogiba nekaterih težkih besed;
- natančnim prepisovanjem pisnega gradiva.

Študenti z disleksijo včasih slabo zapišejo predavanja, ker lahko izpustijo ključne besede ali pišejo počasi. Včasih imajo težave pri pisnih izpitih, saj ne vedo, kako črkovati nekatere besede. Zato uporabljajo manjše število besed. Njihovi stavki so lahko nenavadni. Podobno so njihove pisne naloge in odgovori na izpitna vprašanja slabši, če pozabijo ločila, predloge ali če je njihova naloga slovnično slaba.

2.4. Črkovanje

Osebe z disleksijo lahko:

- prevračajo črke na glavo;
- zamenjujejo nekatere črke;
- izpuščajo ali dodajajo zloge in črke;
- zamenjajo črke znotraj besede;
- pišejo besede kot jih slišijo;
- črkujejo posamezne besede drugače, četudi so v istem odstavku;

- se ne spomnijo vseh vzorcev črkovanja in pravil.

Če imajo študenti težave s črkovanjem, pač ne more dovolj dobro »prodati« svojega znanja. Zaradi slabega črkovanja so njihovi zapiski predavanj neberljivi. Težave imajo študenti z disleksijo tudi pri naravoslovnih ali zdravstvenih predmetih, kjer je veliko bioloških ali kemičnih procesov, ki jih (v angleščini) drugače poimenujejo in podobno črkujejo. Napačno črkovan strokovni izraz lahko izpraševalca navede na to, da študent ne loči pravilnega od nepravilnega poimenovanja. Študenti z disleksijo s težavo priključijo v spomin zaporedje črk, zato niso uspešni pri prebiranju besedila in iskanju napak, preden besedilo izročijo izpraševalcu.

2.5. Pisava

Nekatere osebe z disleksijo imajo posebno pisavo, za katero so značilni:

- nepopolna oblikovanost črk;
- neurejenost in neberljivost;
- neprimerni razmiki med besedami.

Univerzitetni študij navadno zahteva od študentov veliko pisnega dela. Za študente z disleksijo je to precejšnje breme. Seminarske in druge pisne naloge sicer lahko napišejo s pomočjo urejevalnika besedil, na izpitih pa morajo vendarle pisati z roko. Večina v naglici piše neurejeno, toda pri študentih z disleksijo postane pisava še bolj neurejena kot je že. Tako lahko v takšnih primerih študent zapiše posamezne besede v dveh delih kot, denimo prislov *nenehno* zapiše *kot ne nehno*.

2.6. Matematika

Študenti z disleksijo imajo včasih preglavice s številčnostjo, kar pomeni, da:

- računajo počasi;
- zgrešijo smer računskih operacij. Namesto da bi seštevali od leve proti desni, seštevajo v obratno smer;
- prevračajo, izpuščajo ali napačno prepisujejo številke;
- imajo težave z vidno in prostorsko zaznavo in strukturiranjem;
- nepravilno razporedijo korake pri reševanju problemov;
- zamenjujejo matematične simbole in znake, denimo, znak + in znak za deljenje :

Matematične težave se še povečajo zaradi težav s pomnjenjem. Na izpitu je študent obremenjen in tako težko nastavi in pravilno zapiše matematični problem. Tedaj lahko zagreši napake, četudi je dobro razumel, kaj spraševalec od njega pričakuje. Drugič spet lahko uporabi pravo zaporedje korakov na poti do rešitve, a napačno in nenatančno prepise

številke z računalniškega zaslona ali pa zamenja številke. Tako lahko denimo, zapiše 52 namesto 25. In že je odgovor nepravilen.

2.7. Strukturiranje

Za nekatere disleksike je strukturiranje informacij težavno, kar se kaže v:

- težavah pri ustvarjanju zaporedja informacij. Težave nastanejo pri poslušanju, pisanju ali branju;
- negotovosti in zmedbi glede časovnih razmerij, nepoznavanju ure ali težavah z datumi;
- slabem razumevanju navodil in slabem spominu za navodila in nize navodil.

Študenti z disleksijo, ki imajo težave s strukturiranjem, imajo tudi preglavice s strukturiranjem spisov in pisnih izdelkov. Tako ti niso dovolj logični in prepričljivi. Tudi matematične operacije včasih težko izvedejo v pravem vrstnem redu. Še več, če se disleksični študent težko spomni datumov in zaporedja dni v tednu, bo morda težko načrtoval porabo časa in se držal rokov.

2.8. Govor

Včasih imajo disleksični študenti manjše težave z govorom. Tako lahko:

- napačno izgovarjajo besede;
- napačno uporabljajo besede;
- besede, ki zvenijo podobno nadomestijo z drugimi besedami;
- naredijo napake v zaporedju zlogov v večzložnih besedah;
- zamenjajo prve soglasnike v besedah kot denimo Kulan Mičan namesto Milan Kučan.

Četudi imajo še tako neznatne težave z govorom, se jih študenti, ko nastopajo pred študijsko skupino, kadar berejo glasno ali odgovarjajo na predavateljeva vprašanja, zavedajo. Včasih jih zgrabi groza in drugič spet s kopico besed skušajo prekriti nelagodje. Vrhu tega imajo lahko težave s priklicem besed. Pojav se imenuje *disnomia*. Takrat uporabljajo splošne samostalnike namesto posebnih. Denimo »zadeva«, »reči« itd.

Četudi imajo zgoraj navedene disleksične značilnosti mnogi, pa vendarle velja, da se *disleksični sindrom* močno razlikuje od človeka do človeka. Različni so simptomi in različno težka je prizadetost. Nekateri zelo težko berejo hitro in silno težko najdejo pravo besedo na mestu samem, drugi spet imajo samo neznatne ali manjše težave s strukturiranjem informacij in matematiko.

Za številne študente z disleksijo lahko rečemo, da so svojo disleksijo »kompenzirali«. To pomeni, da so s trdim delom skozi leta razvili strategije, s katerimi disleksijo zakrijejo. Med njimi so: lasten način delanja zapiskov, posebne učne metode (glej poglavje 4) ali

zagovorništvo samega sebe. Čas in napor, ki ga mnogi med njimi vložijo, da prekrijejo ali zaobidejo težave, pomeni, da se običajno lahko dobro spoprimejo s študijskimi zahtevami.

3. Snemanje in ocenjevanje disleksije

3.1. Zakaj je potrebno prepoznati disleksijo?

Veliko je razlogov, zaradi katerih je na višjih in visokih šolah in v ustanovah za izobraževanje odraslih študente z disleksijo dobro testirati. Morda šole želijo analizirati potrebe tistih študentov, ki na prijavnici obrazec zapišejo, da so disleksiki (takšne rubrike v naših prijavnicih ni! Op. prev.). Testiranje je potrebno zato, ker študenti velikokrat ne vedo, kakšno obliko disleksije imajo. Z nekaterimi so psihologi opravili teste, drugim spet je kdo kdaj v preteklosti, denimo srednješolski učitelj ali inštruktor, povedal, da so verjetno disleksiki. Včasih tudi formalni postopki ocenjevanja prinesejo negotove rezultate. Bodisi kakor koli vloga izobraževalne ustanove je v tem, da oceni posebne potrebe študentov in da učiteljem pomaga v njihovi podpori študentom na začetku študija.

Pomembno je prepoznati disleksijo tudi takrat, ko se študenti sindroma ne zavedajo, pa vendar pri njih obstaja nevarnost, da jih pesti disleksija. Ko takšni študenti opazijo, da imajo kakšne posebne učne težave, ali ko pri pisnem delu ne dobijo pričakovane ocene, četudi navadno dobro uspevajo pri praktičnih ustnih nalogah, včasih sami pridejo po nasvet.

Izobraževalne ustanove želijo prepoznati disleksijo tudi zato, da lahko o tem poročajo tistim, ki so odgovorni za načrtovanje politike ustanove. Sleherna izobraževalna organizacija naj bi tako imela izdelan sistem obravnave disleksije. Sistem, ki se nanaša na vprašanja kot so, denimo, standardizirani načini ocenjevanja na izpitih, zagotavljanje učne podpore za razvijanje spretnosti pisanja ali pa nudenje in ocenjevanje podporne tehnologije, pripomočkov in storitev. Druga sistemska vprašanja zadevajo vključevanje disleksikov v glavni tok dogajanja in delovanja ali posebno obravnavo disleksikov. Med sistemske odločitve spada tudi vprašanje, če naj izobražujejo zaposlene, ki so v neposrednem stiku s študenti. Seveda ta sistemska in konceptualna vprašanja zahtevajo, da ustanove poprej prepoznajo, koliko disleksičnih študentov imajo vpisanih.

3.2. Tri faze v postopku prepoznavanja disleksije

Postopek prepoznavanja disleksije ima tri faze: fazo pred ocenjevanjem in snemanjem, fazo psihološke ocene in fazo prepoznavanja potreb.

3.2.1. Predocenjevanje in snemanje

V fazi predocenjevanja smo, ko se zavemo, da so nekateri naših študentov morda disleksiki. V tej fazi in v začetku snemanja disleksije mentorji, ki študentom nudijo učno pomoč, in učitelji odigrajo pomembno vlogo. Pomembno zato, ker imajo prav mentorji in učitelji največ znanja o učinkih disleksije na študij predmetov, ki jih poslušajo posamezni študenti, ki so se odločili za snemanje disleksije.

Mentorji, ki nudijo učno pomoč študentom, tem najprej predstavijo postopek prepoznavanja disleksije. Pred snemanjem študentom tudi svetujejo, če je potrebno. Pomembno je, da mentorji in učitelji krepijo samospoštovanje študentov. V tej fazi morajo študente opozoriti na to, da bodo rezultati ocenjevanja strogo zaupni. Pojasniti jim morajo, kdo lahko pride do podatkov, kje in kako dolgo jih bo ustanova hranila. Vrhu tega je pomembno, da mentorji študentom opišejo predvidene posledice, pa tudi pomanjkljivosti takšnega procesa. Tedaj se študenti za ta postopek lahko odločijo ali pa ga zavrnejo. Če se študenti odločijo za snemanje disleksije, jim morata mentor in učitelj pojasniti, da postopek sam morda ne bo dovolj in da bo kasneje potrebovali tudi psihološko oceno učenja.

Namen snemanja disleksije je, da pri študentih morebiti prepoznamo njihov profil z disleksičnimi značilnostmi. Snemanje disleksije omogoči tudi, da ugotovimo, ali bomo potrebovali tudi uradno oceno psihologa. Da bi bilo rezultatom takšnega snemalnega postopka moč verjeti, je potrebno diagnostične instrumente uporabiti skupaj z intervjuji.

Obstoječi instrumenti za snemanje disleksije obsegajo tudi podteste branja, izgovorjave, črkovanja in pomnjenja. Podtesti morajo biti posebej pripravljeni za odrasle, jasni in zanesljivi, pa dovolj občutljivi, da prepoznajo tudi »osebe s kompenzirano disleksijo«. Te so se skozi življenje posebej trudile, da bi obvladale svoje posebne jezikovne težave. S testi naj bi izločili tudi tiste, ki so jih v srednji šoli učitelji morda označili kot možne disleksike, pa disleksije nimajo.

Intervju mentorja in učitelja s študentom omogoči popis njegove zgodovine, učne preteklosti in njegovih izkušenj ter posebnih spretnosti ter težav, ki jih ta ima. Omogoči tudi popis študentovih posebnih strategij, ki jih je razvil za obvladovanje svojih težav. Mentor in učitelj lahko tudi analizirata študentovo branje ter ugotovita, kje prihaja do težav. Vrhu tega lahko analizo opravita tudi na podlagi študentovega pisnega besedila.

V preteklosti se je uveljavila še ena metoda snemanja disleksije. To so računalniški testi, ki so vse bolj priljubljeni. Eden takšnih programov je *Quick Scan*. Študent ga lahko uporabi tudi brez sodelovanja strokovnjaka. Traja od 15 do 20 minut, študentu pa omogoči, da dobi takojšnje poročilo o tem, kakšen je njegov učni slog in ali ima disleksične značilnosti ali ne. Takšen test ne daje standardiziranih podatkov, mentor in učitelj pa kljub opravljenemu testu lahko ocenita, da je potrebna nadaljnja testna ocena disleksije. Razen tega računalniškega programa obstoja tudi *Quick Scan* računalniški paket, ki je premalo zanesljiv in premalo prilagojen posameznikom, tako da rezultati niso povsem zanesljivi, marsikoga pa lahko prehitro razočarajo.

Ne glede na metode snemanja, ki jih mentorji in učitelji uporabljajo, lahko ti študenta napotijo na psihološko učno testiranje, če se v fazi snemanja disleksije izkaže, da ima študent disleksične značilnosti. To se zgodi takrat, ko:

(1) študent doseže vsaj minimalno število točk na standardiziranem testu, (2) če njegov primer izkazuje disleksične značilnosti, (3) če ima študent kognitivne težave v povezavi z disleksijo in (4) če se obnaša tako kot se navadno obnašajo disleksiki.

V tej fazi je pomembno, da mentor in učitelj študentu razložita prednosti in pomanjkljivosti zunanjega ocenjevanja. Naslednji pomemben korak pa je v tem, da se študent samostojno in pri polni vednosti odloči, ali bo s postopkom prepoznavanja disleksije nadaljeval ali bo od tega odstopil.

3.2.2. Zunanje ocenjevanje

Izobraževalne ustanove navadno zahtevajo psihološko učno oceno študenta - kar zahteva politika ustanove - da bi tako ugotovile, ali naj bo študent deležen nekaterih prilagoditev študija in pomoči. Vrhu tega je ocena potrebna tudi zato, da bi prišli do objektivnih in strokovnih dokazov, da gre pri študentu za posebno stanje in posebne učne težave.

Nekatere izobraževalne ustanove so uvedle sistem po katerem morajo rezultati psihološke učne ocene študentov ustrezati nekaterim merilom, pri čemer je potrebno dokazati naslednje:

- močnejše težave z branjem, črkovanjem, pisanjem ali računanjem v primerjavi z večino študentov. Če to ni mogoče, pa je potrebno podati dokaze o drugih pomembnejših hibah, denimo o slabšem pomnjenju;
- občuten razkorak med spretnostmi, ki jih študent izkaže in med spretnostmi, ki jih od študentov pričakujemo glede na njihovo starost in splošne sposobnosti;
- pomembna kognitivna in nevrološka odstopanja, kot so, denimo, počasno predelovanje informacij, kar lahko škodi študentovemu študiju;
- dokaz, da bosta vrsta in obseg tovrstnih težav vplivala na študij posameznega študenta;
- dokaz o drugih pomenljivih dejavnikih kot so, denimo družinska preteklost, težave, ki so nastale ob rojstvu ali v zgodnjem otroštvu, ali učna zgodovina posameznega študenta, ki lahko kaže na to, da ima disleksijo;
- dokaz, da študentove težave ne nastajajo zaradi čustvenih in zdravstvenih težav ali pa zaradi pomanjkljive motiviranosti in zmanjšanega števila priložnosti za učenje, zaradi manj izkušenj z rabo pisnega in ustnega jezika.

Psihološko-učna ocena mora podati nadrobno sliko študentovih zmožnosti in težav. Psiholog predpiše način ocenjevanja in izbere med:

- testi splošnih kognitivnih sposobnosti kot so denimo testi inteligentnosti;
- testi dosežkov, ki se nanašajo na branje, črkovanje in računanje;
- testi fonološke predelave, denimo predelave glasov v besede;
- dodatni testi spomina, hitrosti pisanja in testi zmožnosti na področjih, kjer se je med snemanjem disleksije izkazalo, da ima študent težave.

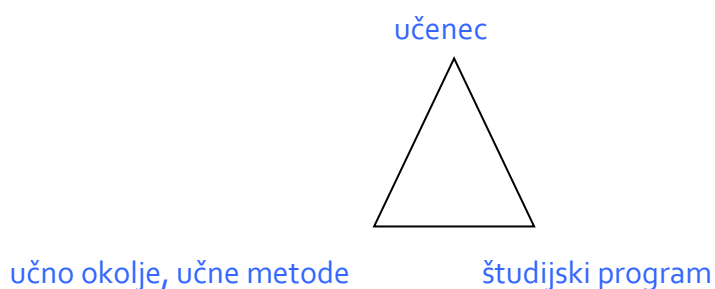
Ti testi so bili sprva namenjeni primerjanju študentovih sposobnosti branja, pisanja in strukturiranja misli in besedila z njegovimi splošnimi intelektualnimi sposobnostmi, ki jih merimo z inteligenčnim testom. Kljub vsemu, pa so danes psihologi mnenja, da rezultat, ki ga študent doseže na posameznih podtestih, denimo na testih slušnega in bralnega dojetja povedo veliko tudi brez primerjave z rezultati na inteligenčnem testu.

Računalniški paketi postajajo tudi na področju ocenjevanja disleksije vse bolj priljubljeni. *Studyscan*, ki so ga razvili v Veliki Britaniji, je test, za katerega se študenti lahko sami odločijo in ga tudi sami opravijo. Tako se lahko ocenijo brez navzočnosti drugih oseb in takrat, ko to sami želijo. Takšen test pa o disleksiji poda zgolj črno- belo diagnozo, ki je pogosto brezosebna in izražena v ne povsem jasnem jeziku. Posledica tega je, da mora psiholog računalniško poročilo interpretirati, če želi, da ga bo študent ali kdo drug razumel.

Ne glede na posebne teste, ki jih študenti opravijo, pa mora psiholog velikokrat opraviti še pogovor s študentom. S pogovorom psiholog pridobi informacije o študentovem zdravstvenem in čustvenem stanju, njegovih splošnih sposobnostih in o tem, kako dobro ta uporablja materni jezik. Psiholog se seznanja tudi z njegovo učno zgodovino. Ugotovi lahko tudi dejavnike tveganja, tj. če je morebiti še kak drug član študentove družine imel učne težave.

3.2.3. Interpretiranje ugotovitev in prepoznavanje potreb

Formalno ocenjevanje disleksije je koristno le, če prinese verljive rezultate. Drugače povedano, rezultate je potrebno pridobiti ob upoštevanju študentovega učnega okolja, izobraževalne ustanove in ne nazadnje tudi posebnih zahtev študijskega programa.

Če ima študent težave, je temu tako, ker prihaja do razkoraka med njim in učnim okoljem, metodami ter učnim programom. Četudi se je v srednji šoli naučil obvladovati disleksične težave, pri študiju na univerzitetni stopnji vendarle potrebuje pomoč in posebno pozornost. Tu se namreč sreča z drugačnimi učnimi metodami kot v srednji šoli, saj mora študirati bolj poglobljeno.

Zato, ker sta študentu najbližja, se mentor in učitelj lahko tem vprašanjem najbolje posvetita. Preveriti morata učne metode, ki jih uporabljata, obdelati evalvacije svojega dela, ter pregledati učni program posameznega študenta. Tako lahko ugotovita, kje nastajajo

problemi in jih poskušata omiliti. Mentor ali učitelj lahko ocenita učne metode, strukturiranost predavanj, ravnotežje med teoretičnim in praktičnim delom ter pogostnost vaj. Učni program lahko spremenita, pri čemer sta posebno pozorna na obseg ter vrste bralnih in pisnih nalog. Študentu lahko dovolita, da predavanja posname ali da posamezne naloge opravi ustno. Mentor ali učitelj lahko uvedeta kontinuirano evalvacijo. Pozorna sta na to, da je med testi dovolj časa in da imajo študenti dovolj časa za strnjen študij pred izpitom. Ko mentor ali učitelj dobita rezultate uradne ocene študentovih učnih potreb, lahko glede nanje izdelata vrsto priporočil. Seveda so ta priporočila od študenta do študenta drugačna, največkrat pa so v povezavi z nekaterimi kategorijami splošnih spretnosti:

- **spretnosti strukturiranja:** sem spadajo strukturiranje časa, upoštevanje rokov, strukturiranje zapiskov, raziskovalne spretnosti;
- **bralne spretnosti:** te vključujejo natančnost, hitrost, razumevanje ali zaznavo besed;
- **spretnosti pisanja:** te so v povezavi s hitrostjo, berljivostjo, pisnim slogom, črkovanjem, slovnico, postavljanjem ločil ali z logičnim nizanem misli;
- **hitrost slušne zaznave, predelave informacij in pomnjenja:** gre za spretnosti kot so vzporedno opravljanje nalog, kot denimo takrat, ko mora študent hkrati poslušati in zapisovati;
- **ustne spretnosti:** gre za izgovor besed, razlikovanje med besedami, ki podobno zvenijo. Gre za to, da študent najde besede, da misli smiselno ubesedi in jih strukturira;
- **čustveni dejavniki:** sem spadajo pomanjkanje zaupanja vase, zaskrbljenost, obremenjenost ali strah, ki pogosto spremljajo disleksične študente. Disleksičnemu študentu so takšna priporočila v pomoč. V pomoč pa mu je tudi postopek ugotavljanja disleksije seveda le, če se ustanova, v kateri se študent izobražuje odloči, da bo njegove potrebe upoštevala, če se je pripravljena večkrat v času študija prilagoditi študentovim zmožnostim.

4. Kako postopati s študenti z disleksijo?

Za študente z disleksijo je lahko študij na višjih in visokih šolah trd oreh. Vseeno pa so lahko zelo uspešni, če jim le učitelji priskočijo na pomoč in jim omogočijo, da njihov učni slog pride do izraza. Četudi se takšni študenti po svojih značilnostih med seboj močno razlikujejo, pa se vendarle zdi, da je njihov učni slog v marsičem tudi podoben. Zanj je značilno naslednje:

- pretežno holistično mišljenje, ki se razodeva v odkrivanju posplošenih vzorcev in odnosov, odkrivanju drugačnih, nepričakovanih plati situacij ali nalog;
- izvorno in lateralno mišljenje pri reševanju problemov;
- dobro razvite vidne in prostorske spretnosti;
- izrazita nagnjenost k intuitivnemu in neverbalnemu mišljenju, manjša nagnjenost k razumski razlagi;
- zaupanje v dolgoročni spomin, asociativno mišljenje;
- nadomeščanje kratkoročnega spomina s pretirano natančnim učenjem dejstev. Sistematična raba naučenih dejstev, s čimer študent pri izpitih doseže videz sproščenosti;
- težavno odkrivanje prave smeri, težavno obvladovanje časa.

Učitelji na višjih in visokih šolah naj upoštevajo te značilnosti pri:

- predavanjih;
- določanju bralnih nalog;
- dajanju pisnih nalog;
- posredovanju vrnitvenih informacij o nalogah;
- pripravljanju študentov na izpit;
- omogočanju različnih izpitnih načinov in prilagoditev;

4.1. Predavanja

Predavatelji lahko svoje učne metode na različne načine prilagodijo učnemu slogu študentov z disleksijo, kar pomeni, da:

- na začetku predavanja podajo tematski pregled predhodnih predavanj in hkrati pregled področij in vprašanj, ki jih bodo v predavanju obravnavali;
- na začetku predavanja študentom razdelijo fotokopije zapiskov, strukture predavanja, primerov, formul;
- fotokopirajo ključne podatke v povezavi s predavanjem;

- razdelijo fotokopije prosojnic, ki so jih uporabljali pri predavanju;
- uporabljajo velike črke denimo pisavo Arial 12. Količino informacij na posamezni strani omejijo;
- razdelijo seznam literature in ga opremijo z dodatnimi oznakami pri posameznih delih;
- večje vsebinske sklope razbijejo v manj zahtevna poglavja;
- naredijo premore in vsake toliko časa povzetke, ko med predavanjem dajejo navodila in podajajo razlage;
- ogibajo se nepotrebnega strokovnega žargona, tako, da študentov ne obremenjujejo s preveč zahtevnim jezikom in simboli;
- uporabljajo praktične načine in metode, ki vključijo različne čute. Tako zadovoljijo tudi študente, pri katerih je vidna zaznava bolj razvita. Uporabljajo vidno gradivo, video, grafikone in slušne posnetke;
- disleksičnim študentom dovolijo, da pri predavanjih vključijo magnetofone in diktafone;
- študentom posredujejo gradivo, kjer navedejo obravnavane teme in podatke ter grafikone. To študentom pomaga, da ustvarijo lastne miselne povezave in da hkrati uporabijo svoje dobro razvite vidne in prostorske spretnosti;
- študente spodbujajo naj postavijo vprašanja, in pripravljeni so ponovno razložiti zahtevnejše misli in uporabiti preprostejši jezik.

4.2. Bralne naloge

Branje je v visokošolskih programih najpomembnejše. Predavatelji bralne naloge lahko prilagodijo tudi študentom z disleksijo in sicer na naslednji način:

- upoštevati morajo, da so študenti morda povsem zmožni branja po tihem, ne pa tudi brati glasno pred skupino;
- študente z disleksijo smejo zaprositi, naj berejo glasno le, če si ti tega želijo. O javnem branju jih morajo obvestiti že pred predavanjem;
- študentom z disleksijo naj dajo več časa za branje. Opozorijo naj jih na informacije, ki naj bi jih v besedilu poiskali;
- študentom pomagajo pri izbiri del in besedil, ki jih morajo prebrati;
- ključne pojme in gesla dajo študentom vnaprej, še preden jim naložijo branje, kajti študenti z disleksijo težko »skenirajo« besedilo, da bi našli pomensko nit.

4.3. Pisne naloge

Večina visokošolskega študija počiva na pisnih nalogah s katerimi merimo, kako študenti napredujejo. Disleksični študenti na tem področju niso najmočnejši. Kljub temu pa jim učitelji in mentorji pri tem pomagajo:

- omogočajo jim opraviti rajši pisne naloge;
- pomagajo jim strukturirati naloge in jim pokažejo zaporedje krajših korakov po katerih lahko naloga nastane;
- pokažejo jim vmesne cilje in jim povedo, do kdaj jih morajo doseči. To je pomembnejše od tega, da jim določijo končni rok za oddajo naloge. Na ta način študentom z disleksijo pomagajo, da si bolje in učinkoviteje organizirajo čas, ki ga imajo na razpolago za nalogo;
- študentom ponudijo možnost, da dajo nalogo v pregled večkrat, že ob samem začetku nastajanja naloge;
- disleksične študente opozorijo na to, da naj ne (zgolj) prepisujejo in navajajo piscev, marveč naj zapišejo svoje misli, ki se jim ob branju porodijo;
- študente spodbujajo, naj se najprej osredotočijo na vsebino in naj šele na koncu posvetijo pozornost obliki pisne naloge;
- študente opozorijo na poglobitve zahteve pisne naloge. Opozorijo jih, denimo na uvod, sklepno besed, nizanje tez, podajanje primerov in dokazov v podporo trditvam. Opozorijo jih tudi na slog pisanja;
- študente prosijo, naj pišejo le na eni strani, če so naloge pisane z roko. Ob robu posameznih poglavij naj pustijo dvojni prostor, da bo moč vanj jasno zapisati popravke in opombe;
- pomagajo jim, da se prebijejo skozi nekatere konvencije, kot so seznam literature in virov, navedki, opombe na koncu strani ali na koncu besedila;
- študentom predlagajo naj naredijo slušne posnetke pogovorov z mentorjem, kar jim bo pomagalo pomniti.

4.4. Dajanje povratnih informacij o nalogah

Študenti si želijo, da jim učitelji razložijo, kako so popravili naloge. V primeru pa, ko se mora učitelj popraviti pisanja in oblike posvetiti bolj kot vsebini, je to lahko za študente razočaranje. Vsemu navkljub pa učitelji lahko disleksičnim študentom dajo spodbudno povratno informacijo:

- če pokažejo razumevanje za trud, ki ga je študent vložil v delo;

- če prepoznajo pozitivne plati študentovega dela in njegove osebnosti in jih tudi upoštevajo pri ocenjevanju;
- če študente prosijo za dva izvoda naloge, pri čemer prvega popravijo z vidika vsebine, drugega pa z vidika oblike. Črkovanje, slovnico in skladnjo ocenijo posebej;
- če delo, ki ga je težko razumeti, popravljajo ob prisotnosti študenta;
- če obarvajo napake z različnimi barvicami, denimo slovnične napake z zeleno, napake črkovanje z rdečo. Če dajo študentu povratno informacijo, če so pozorni na to, da srečanja s študentom niso predolga, da ga ne obremenijo s poročilom o prevelikem številu popravkov;
- če se hkrati osredotočijo na manjše število bistvenih napak.

4.5. Priprava študentov na izpite

Vsi študenti morajo biti motivirani za študij, da bi lahko opravili izpite. Priprava na izpite pa je za študente z disleksijo, še posebno breme. Naučiti se morajo upoštevati svoj učni slog in biti učinkoviti v upravljanju s časom, ki jim je za študij na voljo. V času pred izpiti lahko učitelji pomagajo na naslednji način:

- skupaj s študentom učitelj naredi kratkoročen, srednjeročen in dolgoročen raspored študija. Študent navede, da naj si sproti zapisuje čas, ki ga porabi za študij;
- študentu pomaga, da vidi, koliko časa bo zares potreboval za študij posameznih tem;
- skupaj s študentom pregledajo vzorce preteklih izpitov, pa tudi fotokopije in preglednice predavanj;
- s študentom vadijo odgovore na posamezna vprašanja in način kako jih interpretirati. Posebej se posvetijo luščenju bistvenih pojmov, opuščanju težjih vprašanj, skrbnemu branju, načrtovanju izpitnega časa in časa za posamezne odgovore in časa za končni pregled izpitnega protokola pred oddajo;
- študenta spodbudijo, da uporabi barvne klobučevinaste svinčnike oziroma »markerje«, kar mu bo v pomoč pri branju in izbiri ključnih vprašanj in pri ponovnem branju besedila;
- študenta spodbudijo, da naj kritično prebere odgovore na vprašanja in popravi napake, pri čemer naj za primerjavo uporablja »seznam tistih napak, ki se pri njem najpogosteje pojavljajo«;
- študenta naj uvedejo v sheme posameznih konceptov, kar naj mu pomaga, da organizira ključne informacije in jih »vizualizira«;

- študenta učijo, kako je moč obvladati stres in zaskrbljenost in kako je moč stres uporabiti v svoje dobro;
- s študentom se dogovorijo, da si pripravi tudi »rešitve za vsak slučaj« . Pripravi naj si seznam posameznih vprašanj, ki bodo predmet izpita, v primeru, da bi se zgubil;
- študenta pripravijo, da ponavlja snov za izpit in se pri tem natanko drži časovnega okvira. Takšna priprava se sestoji iz odgovorov na izpitna vprašanja, ki niso več v rabi.

4.6. Prilagajanje izpitov

Izpiti so za študente z disleksijo težji kot za večino študentov, ker morajo vložiti več napora v interpretacijo pomena izpitnih vprašanj, zato ker morajo hitro izbrskati informacije iz spomina, logično strukturirati misli in jih podati v danem časovnem okviru. Četudi ni preprosto podaljšati trajanje pisnega izpita, pa visokošolske ustanove lahko zmanjšajo vpliv disleksije na potek izpita in izpitne rezultate tako da:

- v izpitnih vprašanjih ne uporabljajo zapletenega jezika;
- posamezna izpitna vprašanja jasno ločijo med seboj;
- vsako izpitno uro podaljšajo približno za deset minut in tako pomagajo disleksičnim študentom, ki potrebujejo več časa za branje, pisanje in za priklic informacij, ki so se jih naučili;
- namesto odgovorov v obliki eseja predvidijo raje izbirne odgovore;
- se ognejo izbirnih testov na računalniku;
- študentom omogočijo rabo besednjaka, računalniškega preglednika napak črkovanja (spell checker);
- izpitna vprašanja natiskajo z velikimi črkami na barvni papir, denimo svetlo modre ali rožnate barve, da tako odpravijo bleščavost, ki jo povzroči črni tisk na beli podlagi;
- študentom zagotovijo miren prostor za polaganje izpita, da se tako zmanjša število motečih dražljajev;
- izpit razdelijo v dva ali več delov, da se študenti lahko odpočijejo med enim drugim od napora, ki ga povzroči pisanje in strukturiranje odgovorov;
- študentom omogočijo uporabo osebnega kasetofona s posnetki izpitnih vprašanj;
- študentom omogočijo, da odgovore posnamejo medtem ko še oblikujejo strukturo odgovorov;

- študentom omogočijo uporabo urejevalnika besedil z ali brez preglednika napak črkovanja. To seveda pomeni, da morajo biti študenti vajeni uporabljati urejevalnik besedila;
- študentom dajo na razpolago urejevalnik besedil s programom, ki prepozna glas, če je to potrebno, tako da morejo študenti svoje odgovore podati ustno in jih popraviti na zaslону;
- študentom omogočijo, da vidijo izpitno polo vnaprej, pri čemer jim neznane besede učitelji posebej razložijo in jih nato pospremijo v prostor, kjer skupaj z drugimi opravljajo izpit.

Seznam prilagoditev pa s tem še ni izčrpan. Še več, vedeti moramo, da takšnih prilagoditev vsi študenti z disleksijo ne potrebujejo. Tako študenti, ki svoje odgovore posnamejo, lahko pozabijo, kaj so zares želeli napisati. Vrhu tega lahko pričnejo uporabljati neformalen, vsakdanji jezik, ki za izpit ni primeren. Bolje je, da hkrati napravijo tudi kratke zapiske iz katerih bo jasno razvidno zaporedje vprašanj, tez in dokazov, ki jih bodo obravnavali. Popravljati napake kasneje, je za večino disleksičnih študentov povsem nemogoče.

Drugačni problemi se lahko pojavijo pri študentih, ki uporabljajo urejevalnike besedil, saj popravljalniki napak črkovanja lahko zaznajo in popravijo le nekatere napake v črkovanju. Vrhu tega nekateri disleksični študenti s težavo razlikujejo tudi med različnimi možnostmi črkovanja iste besede, ki jih prikaže popravljalnik napak v črkovanju.

Kadar izpite prilagajamo možnostim študentov z disleksijo, moramo imeti v mislih tudi, da navadno premalo spoštujejo sami sebe. Če študent z disleksijo v šoli ni bil uspešen in so učitelji, starši to pripisali lenobi, nezrelosti ali nevzgojenosti, je prav lahko zgubil zaupanje v svoje spretnosti, še preden se je vpisal v visokošolski študij. Kot posledica tega se takšni študenti pri predavanjih bolj malokrat oglasijo. Včasih so prepričani, da zaradi svojih posebnih učnih težav ne morejo ničesar dobro opraviti.

Učitelji in mentorji morajo poznati učni slog takšnih študentov, da bi jim lahko bili v pomoč. Občutljivi morajo biti za tiste študente, ki so zaradi disleksije izgubili zaupanje vase. Tako morajo dobro premisliti, kako poiskati pravo ravnotežje med tem, da disleksične študente obravnavajo »tako kot vse druge in nič drugače« in tem, da jih obravnavajo posebej, kar jih lahko spravi v nelagodno položaj pred drugimi študenti.

5. Še nekaj informacij

5.1. Literatura in viri

- Buzan, & Butan, T., 2000, *The Mind Map Book*, BBC Worldwide Ltd.
- Davis, R.D. & Braum, E.M. 1997. *The Gift of Dyslexia*. Perigree Books.
- Gilroy, D., 1996. *Dyslexia and Higher Education*. Routledge.
- Heaton, P. & Winterson, P., *Dealing with Dylexia*. Whurr Publishers.
- Kaufman, S.S., 1990. *Assessing Adult and Adolescent Intelligence*. Allyn & Bacon.
- Klein, C. & Morgan, E., 2000. *The Dyslexic Adult in the Non-Dyslexic World*. Whurr Publishers.
- Klein, C., 1997. *Diagnosing Dyslexia: A Guide to the Assessment of Adults with Specific Learning Difficulties*. The Basic Skills Agency.
- McLoughlin, D., Fitzgibbon, G. & Young, V., 1993. *Adult Dylexia: Assessment, Counselling and Training*, Whurr Publishers.
- Miles, T.R. & Gilroy, D.E., 1996. *Dyslexia at College*, Methuen & Co. Ltd.
- Ott, P., 1997. *How to Detect and Manage Dyslexia*, Heineman.
- Snowling, M., & Thomson, M.E. (eds.), 1991. *Dyslexia: Integrating Theory and Practice*, Whurr Publishers.

5.2. Viri in raziskave

- Callaghan, P., 2001, *Accessing Third Level Education in Ireland: A Handbook for Students with Disabilities and Learning Difficulties*, 4th edition. Dublin: AHEAD Education Press.
- Clancy, B., 2001. *Dyslexia in Third Level Education: A Discussion Document on Identifying, Assessing and Supporting Students with Dyslexia in Third Level Education in Ireland*. Dublin: AHEAD Education Press.
- Department of Education and Science, 2001. *Report of the Task Force on Dyslexia*. Dublin: Stationery Office.
- National Working Party on Dylexia in Higher Education, 1999. *Dyslexia in Higher Education: Policy, Provision and Practice*, University of Hull.
- Quinlivan, S., 2000. *The Equal Status Act, 2000. Students with Disabilities in Higher Education: A Brief Guide*. Dublin: AHEAD Education Press.
- Sayles, H.A., *Dyslexial Specific Learning Disability: An Overview*. In *Proceedings of the Conference, Dyslexia and Third Level Education in Ireland: Future Directions*, 22-23 June 1999. Dublin: AHEAD Education Press.

6. Dodatek: Dušana Findeisen : Kdo se boji disleksije?

6.1. Povzetek: Kdo se boji disleksije?

Avtorica v tem prispevku obravnava vprašanje posebnih učnih težav ali disleksije. Ker se sama prišteva med disleksike, najprej predstavi svojo zgodbo in ob tem poudari vprašanje pomanjkljive vizualne zaznave, povezovanja in izražanja misli. V nadaljevanju poda in obravnava nekatere izmed mnogih opredelitev disleksije. Za tem načne vprašanje zgodnjega prepoznavanja in ocenjevanja disleksije in predlaga nekaj načinov poučevanja v pomoč disleksičnim osebam. Prispevek zaključí z opozorilom o potrebnosti izobraževalnega zakona o disleksiji.

Pismenost ter numeričnost delujeta tako, da povečata vse naše druge sposobnosti. Osebe s posebnimi učnimi težavami ali disleksijo, pri katerih sta pismenost in numeričnost lahko prizadeti, se tako učijo drugače. Disleksija lahko prizadene njihovo samopodobo, izobraževanje, poklicno delo, druženje z drugimi in njihove vsakodnevne dejavnosti.

Večina otrok si pridobi pismenost in numeričnost v šoli. Tisti bistrejši otroci to dosežejo hitreje, kot tisti manj bistri. Toda, kaj storiti z otrokom, ki jasno dokazuje, da je bister, pa vendarle le počasi in slabo napreduje v teh pomembnih osnovnih spretnostih? So ti otroci nekaj posebnega in ali jih je moči ločiti od tistih, ki nimajo posebnih marveč splošne učne težave. Če otrok v šoli ne napreduje zaradi okolja v katerem živi, kjer nima dosti možnosti za učenje, spodbud, podpore ali dobrega učitelja, bo ob primerni pomoči hitro napredoval. Če pa vzroki neuspeha izhajajo iz otroka samega, najverjetneje ne bo napredoval bolj kot drugi učenci s splošnimi učnimi težavami.

Lahko trdimo, da je disleksija v posameznih primerih različna glede na izvor, prognozo, odzivanje na pomoč strokovnjakov in drugih in glede na življenjsko obdobje. In vendar moramo vedeti, da značilnosti disleksije preživijo tudi v dobi odraslosti in da še zmeraj prizadevajo odraslega človeka in mu zmanjšujejo uspeh. In vendar se tudi stanje odraslega disleksika lahko izboljša, če se je ta pripravil s svojo disleksijo soočiti. Število odraslih disleksikov ni majhno. Britanske raziskave so npr. pokazale, da je med trajno nezaposljivimi ljudmi vsaj 20% disleksikov.

6.2. Izpoved disleksika

Ste morda tudi vi imeli težave z notno lestvico in niste zagledali povezave med notnimi simboli in tonom za katerega je učitelj želel, da ga zapojete? Ste morda tonsko lestvico pretvorili v nekakšno pesmico? Morda tudi vi niste mogli razumeti, kar tako po posluhu, da ima beseda mama dva zloga: "Ma-ma"? "Zakaj ne razumeš, saj je tako preprosto?" so vam morda govorili obupani starši in morda je v obojestranski vznemirjenosti in frustriranosti priletela tudi kakšna klofuta. Dolga leta kasneje ste morda sami našli poti do razumevanja zlogov. Spoznali ste, da zlog nastane iz soglasnikov, ki se navešijo na samoglasnik ali morda

v slovenskem jeziku tudi na soglasnik r, ki odigra samoglasniško vlogo. To pa je bila analitična, intelektualna in vsekakor daljša pot razumevanja. Ste morda tudi vi med tistimi, ki sestavljanje zares ne morejo reševati, ker manjkajočega dela podobe ne zagledajo? Vam je morda kdaj, še v šolskem obdobju, kakšen psiholog dejal: "Glede na tvoje sposobnosti razmišljanja bodo rezultati na inteligenčnem testu gotovo zelo dobri," potem pa se vam ni upal povedati poraznih rezultatov, ki ste jih dosegli na testu, kjer je bilo posamezne elemente treba postaviti v logično zaporedje, vi pa teh zaporedij niste zagledali. Značilnost disleksije je tako tudi ta, da prihaja do velikega razhajanja med intelektualnimi sposobnostmi disleksika in dejanskimi rezultati opravljene naloge, še posebej, kadar so za takšno nalogo potrebni dobra vizualna zaznava, ugotavljanje zaporedij, uporaba spomina, osredotočenost na misli drugih. Ste imeli morda tudi vi težave s poštevanko? "Trikrat sedem je enaindvajset, štirikrat sedem je osemindvajset, petkrat sedem ...?" Se je morda tudi vam zataknilo zmeraj na istem mestu ali kar na več mestih? Poštevanka je oblika zaporedja in učenje zaporedij je pri disleksiku prizadeto. Pri tem seveda ne gre le za poštevanko. Zaporedje je tudi organizacija diskurza, za kar je potrebna diskurzna kompetenca in tudi ta je pri disleksiku prizadeta. Ko ste odrasli in ste se znašli na prvem računalniškem tečaju in vas je mentor računalničar postavil pred pisan ekran in vas zasul s kakimi desetimi navodili hkrati, ste ga slišali le še do drugega navodila, potem pa ste zgubili nit. Vsi drugi tečajniki so napredovali z manj težav kot vi. "To bi vi morali obvladati že včeraj!" je morda tudi vam dejal mentor. Se vam včasih v novih socialnih položajih zazdi, da napeto in z naporom poslušate sogovornika v strahu, da ga ne boste razumeli? In res se vam zdi, da vam misli blodijo in kaj kmalu vas od napora začne boleti glava. Se vam na mednarodnih konferencah, kjer je marsikaj novo, kjer je vse polno obrazov in imen, imen institucij itd., zazdi, da bi najraje pobegnili, ker si ničesar ne morete zapomniti? Se včasih bojite spregovoriti v strahu, da se ne bi mogli izraziti, da se bodo v vas zazrli pogledi drugih ljudi v katerih bo odsevalo nerazumevanje. Ne nestrinjanje, marveč nelagodnost nerazumevanja. Svoj govor morda s težavo organizirate v logično celoto. Imate veliko notranjih misli, ki so sicer urejene v neko logiko, vendar je to notranja logika, ki je drugi niti ne slutijo. In ker ne morejo biti priče tej vaši notranji organizaciji diskurza in so deležni le nekaterih vmesnih misli, tistih, ki jih spregovorite, ne da bi vedeli, da so predhodne misli tekle le v vas. Ko pišete, imate vse polno izvirnih zamisli, vendar ob glavni misli brbota podmisli, stranpoti in le z veliko napora in z veliko dolgotrajne vaje se obdržite na vajejih in organizirate svoj diskurz tako, da je za druge sporočilen. Se bojite, da se vam bo občasno misel povsem prekinila? Se vam pred predavanjem zdi, da ničesar ne znate in da študentom prav ničesar ne boste mogli povedati, čeprav dneve in dneve presedite v razmišljanju in pripravah ter imate vse polno izvirnih zaznav in misli? Se vam je kdaj zgodilo, da so vas prijatelji karali, ker kljub naporu niste mogli dobro razbrati na zemljevidu, kje se vozite in koliko kilometrov je do naslednjega kraja? Zdaj, ko ste odrasli in če ste imeli srečo, da vas šola in starši niso zatrli, ste si poiskali svoje, za druge nenavadne in izvirne poti razumevanja in reševanja problemov. Tudi vizualno zaznavanje ste izboljšali tako, da posamezne elemente natrpane risbe ali slike vnesete v spomin vsakega posebej in si ga morda z besedami opišete tako, da iz spomina

nekako izvlečete celo sliko, kadar je potrebno. S težavo, pa vendar! Miselni vzorci so za vas še zmeraj nekaj groznega, saj več kot dva mehurčka niste sposobni vnesti v spomin. Z grafikoni in diagrami je že lažje.

Poskušala sem našteti nekaj svojih težav pri zaznavanju, povezovanju in izražanju. V stroki jih imenujejo "*posebne učne težave*" ali *disleksija*. Včasih slišimo tudi besedo "*besedna slepota*". Disleksijo povezujejo pogosto tudi z raznimi oblikami *afazije*, tj. motenj pri oblikovanju mišljenja in govora. Pogosto je v raznih oblikah prisotna pri epileptikih. Moje težave niso izrazite in zdi se mi, da jih v vsej zgodovini mojega dolgotrajnega šolanja ni nihče zares odkril. Zdi se, da sem tudi sama odkrila načine, da sem te težave bolj ali manj dobro prekrila. Šolanje v tujini mi je pomagalo, da sem morebitne napake skrila za ne dovolj dobro poznavanje francoskega jezika. Večina izpitov je bila takšnih, da ni šlo za reproduciranje znanja in podatkov, marveč za razmišljanje o dani temi ali vprašanju, pogosto tudi za komentar posameznega besedila. Profesorje je po večini presenečala izvirnost mišljenja, ki so jo verjetno pripisovali poglobljenemu brskanju po virih, tujemu poreklu in ustvarjalnemu mišljenju. Ko sem se vrnila v domače okolje, pa je bilo moje mišljenje tako zelo obeleženo s svojskim francoskim pogledom na svet, da se je moje razmišljanje zdelo nenavadno in včasih težje razumljivo zaradi daljše izpostavljenosti francoščini. Za vsem tem sem nekako varovala svojo samopodobo pred ranami. Sicer pa je disleksik včasih sposoben nenavadnih in hitrih miselnih asociacij in tudi to me je reševalo. Če sem v "dobri koži", potem so te hitre asociacije za okolje lahko duhovite, če pa nisem v takšni koži, potem sem tiho in se bojim spregovoriti.

Zanimivo je, da ima sicer večina disleksikov težave z učenjem tujih jezikov, meni pa je bilo zmeraj lažje misel organizirati v tujem kot domačem jeziku. Morda bi to lahko pripisali dejstvu, da se v naših možganih ustvarijo ločeni centri za posamezne jezike. Pravzaprav je to le ugibanje, ker nevrološkega znanja nimam prav dosti. V obravnavanju disleksije pa si je takšno znanje treba pridobiti. Pa ne zgolj nevrološko! Tudi znanje iz psihologije, lingvistike, pedagogike, andragogike in didaktike.

6.3. Opredelitev disleksije

Psihološka obravnava učenja in razvoja, ki se osredotoči na učni proces in izdelke, psihoizobraževalna obravnava, ki se posveti pedagogiki in medicinska obravnava, ki se vprašanju približa kot bolezni, ki jo je treba zdraviti, nedvomno privedejo do nasprotujočih si interpretacij nekaterih (ne pa tudi vseh!) težav s pismenostjo. Ena od delovnih opredelitev disleksije je, da je "... disleksija ... težava, zaradi katere otroci po običajnih učnih poteh ne uspejo v branju, pisanju in črkovanju, kar ni v soglasju z njihovimi siceršnjimi intelektualnimi sposobnostmi." (Critchley, 1970). Nadalje strokovnjaki ločujejo med razvojno in pridobljeno disleksijo. Do slednje pride zaradi poškodbe centralnega živčnega sistema, zaradi infekcije itd.

Ameriški psihiater Orton (1937) je odkril, da imajo disleksični otroci posebne težave s tiskanimi simboli, še posebej s tistimi črkami in besedami, ki jih je moč zamenjati kot so b/d, p/q itd. in to ga je navedlo na razmišljanje, da je disleksija pogosto posledica vizualnih in zaznavnih težav. Zdi se, da je pri disleksiji motena obdelava vizualnih zaznav. Prav tako velja, da vizualne zaznave ostanejo približno 50 % dlje v "ikonskem" spominu disleksičnih oseb. Tako disleksične osebe potrebujejo več časa, da preidejo k naslednji fazi vizualne obdelave informacije. Posledično pri branju, kjer mora oseba ponotranjiti zaporedne delce informacije, tj. enega za drugim, največkrat prihaja do težav in upočasnjenosti.

Število (38) različnih opredelitev disleksije je tako veliko, da nedvomno samo za sebe izraža pojavno raznolikost. Ker se sama prištevam med disleksike, sem med njimi poiskala tisto, ki najbolje kaže moje težave. "Otrok z učnimi težavami ... ima specifične pomanjkljivosti, kar zadeva zaznavne, povezovalne ali izrazne procese, zaradi katerih je njegova učna sposobnost prizadeta." V opredelitvi je omenjen otrok in ne odrasla oseba, čeprav disleksija ne preneha s koncem otroštva. Res pa je, da takšen otrok ali odrasla oseba išče svoje učne poti in zlagoma jih tudi odkrije, če se ji šola in okolje ne postavita po robu in je ne prizadeneta. Tako, kadar skušamo pomagati funkcionalno nepismenim osebam, poskušamo ugotoviti, če pri njih morda ne gre tudi za takšno ali drugačno obliko disleksije v povezavi s katero so takšne osebe oblikovale negativen odnos do izobraževanja.

6.4. Prepoznavanje disleksije in ocenjevanje disleksičnosti

Večina organizacij, ki se ukvarjajo z disleksijo, verjame, da sta zgodnje prepoznavanje in ocena disleksičnosti bistvenega pomena. Disleksijo morajo pričeti ugotavljati že vzgojitelji v vrtcih, za kar morajo biti posebej izobraženi. Pri tem je pomembno ugotoviti, ali je v otrokovi družini kakšen disleksik, pa še kako je potekal porod, so morda nastale zgodnje govorne ali jezikovne težave pri otroku? Si otrok težko zapomni stvari? Ima morda težave z rimo in aliteracijo in težko poimenuje svoje težave? Ali težko loči med levo in desno stranjo? Ima morda slab slušni spomin za zaporedja tako, da si npr. težko zapomni zaporedje dni, mesecev ali zaporedje črk v abecedi. Ko sem sama spremljala fanta s frontalno epilepsijo in mu pomagala. da se pripravi na radioamaterski izpit, sem lahko videla, koliko napora je moral vložiti v to, da si je zapomnil poimenovanja črk. Ko je prišlo do tega, da bi moral to storiti še v angleškem jeziku, pa se je dokončno uprl. Obvladovanje zaporedja in poimenovanje simbolov sta pri osebah z disleksijo težavna.

Če ima otrok pri vstopu v šolo težave z branjem, pisanjem in črkovanjem, nas mora to dejstvo zaskrbeti, pa čeprav takrat še ni mogoče natanko povedati, zakaj do težav prihaja. Zato je potrebno zgoraj imenovane sposobnosti takrat tudi testirati.

Osebe z disleksijo moramo podvreči, pravijo, celostnemu ocenjevanju, da tako ugotovimo in potrdimo:

- njihovo stopnjo razumevanja govornega in pisnega jezika in izrazni besedni zaklad;

- njihovo stopnjo spretnosti branja in črkovanja v povezavi z njihovimi splošnimi sposobnostmi;
- njihove bralne poti in načine, kako se dokopljejo do črkovanja;
- sposobnost za delo s številkami;
- sposobnost pisanja posameznih odstavkov;
- njihov kognitivni profil na podlagi standardiziranih testov;
- njihove spretnosti poslušanja in oblikovanja glasov;
- vizualno-motorične zaznavne sposobnosti. Še posebej je treba ugotoviti, če jim pri branju morda pogled ne leti z leve proti desni in če sta pogled in roka usklajena;
- njihov besedni in vizualni spomin.

Nekatera področja, na katerih je otrok slabši bolj kot na drugih, kažejo na to, da ne gre za posplošeno obliko učnih težav, marveč za posebne učne težave. Posebne učne težave pa so včasih le posledica otrokovih čustvenih težav ali pa so čustvene težave in moteno obnašanje posledica posebnih učnih težav oziroma disleksije, ali pa je vse te težave pripisati nečemu drugemu. In vendar, kot sem dejala, težave na nekaterih področjih kažejo, da gre najverjetneje za disleksijo. Ti posebni indikatorji disleksije so naslednji:

- zaostalost razvoja govora in jezika;
- mešanje vrstnega reda besed;
- slabo ločevanje leve in desne strani;
- slab slušni spomin;
- težavna organizacija diskurza;
- čudno črkovanje;
- zamenjavanje b/d ali d/t;
- preobračanje črk na glavo;
- zrcalno pisanje;
- slab vizualni spomin;
- nerodnost;
- slaba koncentracija.

Na začetku ocenjevanja je tako treba natanko spoznati zgodovino otrokovih učnih težav. Natančna ocena nam bo odkrila, kako otrok postopa, deluje, se odziva. Rezultati ocene nato pomagajo načrtati pomoč pri otrokovem učenju.

Tudi s psihološkega vidika sta prepoznavanje in ocena disleksičnosti pomembna. Tako otrok in starši dobijo primerno razlago otrokovih težav in tako se največkrat otrokovo življenje takoj spremeni. Če so ga prej imeli za lenega, trmastega ali neumnega, zdaj vedo, da se s takšnimi reakcijami otrok odziva na disleksijo. Razlago otrokovega vedenja tako dobijo tudi

strokovnjaki, ki delajo z njim. Pomembno pa je tudi, da strokovnjaki in starši dobijo vodilo za poučevanje otroka.

Psihologi se morajo dobro posvetiti delu z učitelji. Dobro izobraženi učitelji pa tudi dobro usposobljeni učitelji se naloge, ki jo imajo pred seboj, lahko učinkovito oprimejo. Učitelji morajo sodelovati s psihologi. Še več, posvetiti morajo pozornost vsemu, kar vpliva na otrokovo učenje: kulturnim, okoljskim in osebnostnim dejavnikom, ki vplivajo na testne rezultate. Ocena disleksičnosti je potrebna tudi za izpitne komisije, ki se na podlagi takšnih ocen odločijo, kakšne vrste preizkusov bodo uvedle za kandidate. Če bi namreč večina ocenjevanja potekala ustno in če bi tudi učenje bilo predvsem ustno, bi mnogi disleksični otroci dosegali boljše rezultate.

6.5. Pomoč osebam z disleksijo

Disleksiki se uvrščajo med tiste, ki imajo posebne izobraževalne potrebe. V nekaterih evropskih državah in tudi pri nas smo se tega lotili najprej tako, da so za vse otroke organizirali dopolnilno izobraževanje. Takšen dopolnilen pouk pomeni, da se ga otroci udeležujejo ločeno od drugih in zunaj rednih ur. V nekaterih državah, še posebej v Veliki Britaniji imajo posebne razrede za disleksične učence ali pa se učenci podajo na poseben center, kjer imajo takšen specializiran dopolnilni pouk. Vendarle takšno izločevanje otrok ni najbolj priporočljivo niti za učence niti za učitelje, ki tako zvečine delajo le z disleksičnimi otroki in izgubijo stik s kolegi iz "normalnih" razredov.

Tako se zdi primernejša oblika pomoč in podpora disleksikom sredi običajnega razreda. Pouk je mogoče organizirati tako, da skupaj delujeta dva učitelja pri čemer tisti, ki je specializiran za disleksijo, vodi skupino, v kateri je eden ali več disleksičnih učencev in temu primerno priredi metode in tehnike poučevanja. Skrbno opazuje učenca, saj mu je takšno opazovanje podlaga za pripravo drugačnega učnega načrta. Še več, za otroke s posebnimi učnimi težavami je mogoče zagotoviti:

- posebej pripravljene in oblikovane delovne liste;
- razlago navodil;
- kaseto, kjer je posnet seznam literature;
- fotokopijo zapiskov, da učencu ni treba hitro zapisovati;
- možnost snemanja zapiskov ali besedila;
- prisotnost in pomoč učitelja takrat, ko učenec prepisuje zapiske s posnetka;
- urejevalnik besedila za daljša pisna dela;
- pouk za učinkovito uporabo urejevalnika besedil;
- poučevanje učinkovite organizacije učenja;
- dopolnilni program za specifične težave.

Ob tem je seveda pomemben učitelj, ki si mora pridobiti dodatno znanje in spretnosti. Dovolj dobro mora poznati zakonitosti in načela učenja, da jih lahko prilagodi disleksičnim

učencem. Tako dobijo učenci dostop do celotnega učnega programa. Disleksični učenci pa bodo imeli korist predvsem od ustnih učnih načinov, in če se jim ne bo treba sporazumevati pisno.¹

6.6. Sklepna misel

Za uspešno spoprijemanje z disleksijo je potrebno uvesti v šole, območne skupnosti za zaposlovanje in v slovensko vojsko službe ali strokovnjake za prepoznavanje in ocenjevanje disleksije. Čim zgodnejše je takšno prepoznavanje in ocenjevanje, tem manj bo prizadeta disleksikova samopodoba, tem učinkovitejše bo njegovo učenje. Seveda je ob tem potrebno razmisliti tudi o izobraževanju učiteljev za upoštevanje drugačnosti učnih potreb. To velja tako takrat, ko gre za otroke, kot takrat, ko obravnavamo disleksijo pri odraslem človeku. Disleksija bi morala biti opredeljena tudi v šolski zakonodaji, saj sta pismenost in numeričnost kot oblika simbolnega mišljenja v zahodnih civilizacijah izjemnega pomena. Dostopni morata biti vsem, tudi disleksikom.

6.7. Literatura

Critchley, M. (1970): *The Dyslexic Child*. London: Heinemann.

Orton, S.T.: (1937): *Reading, Writing and Speech Problems in Children*. New York, Norton.

Pumfrey, P. D. (1995): *Specific Learning Difficulties*, London, Routledge

Vygotski, L.: (1962): *Thought and Language*, Cambridge, MIT Press.

¹ Zvočna knjižnica Zveze slepih in slabovidnih Slovenije zaradi zapletov z avtorskimi pravicami ni javna knjižnica. Odpreti bi jo kazalo tudi drugim, med drugim osebam z disleksijo. Osebe z disleksijo bi tudi morale imeti pravico do drugačnega poučevanja in ustnega preverjanja znanja.